

PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola
„A kormányzás területi, történeti és társadalmi dimenziói”
Politikatudományi Doktori Program

A családi szocializációs tényezők hatása a politikai aktivitásra

Phd disszertáció tézisei

Témavezetők:

Prof. Dr. Szabó Ildikó

egyetemi tanár

Dr. Fényes Hajnalka

egyetemi docens

Készítette:

Bognár Adrienn

Tartalomjegyzék

A téma ismertetése, jelentősége, a témaválasztás indoklása	2
Kutatói kérdések és hipotézisek.....	5
A dolgozat szerkezete	5
Kutatások, módszerek.....	7
A dolgozat összegzése, hipotézisek ellenőrzése, következtetések	10
Jövőbeli kutatási irányvonalak.....	17
Felhasznált irodalom.....	19
A szerző legfontosabb publikációi és előadásai a kutatásokhoz kapcsolódóan.....	21

A téma ismertetése, jelentősége, a témaválasztás indoklása

Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy a családi szocializációs tényezőkkel mennyire lehet a politikai aktivitást magyarázni, illetve, hogy milyen családi és egyéb szocializációs tényezők hatnak arra, hogy a fiatalok politikailag aktívak legyenek.

A politikától való elfordulás trendje növekszik. Ez nem csupán Magyarországra vagy a poszt-socialista országokra jellemző, hanem a nyugati demokráciákban is megfigyelhető jelenség. A politikától való távolmaradás a választási részvételi arányok csökkenésében, a párttagok és a támogatók létszámának apadásában is tükröződik. A politikától való nagyarányú elfordulás a demokrácia gyengüléséhez vezethet.

Különösen súlyos teher lehet ez egy olyan országban, ahol a demokrácia hagyományai (még) nem erősek. Az ilyen országokban nagyobb a veszélye annak, hogy a múltban gyökerező korábbi antidemokratikus ideológiák újra jelentősebb szerephez juthatnak. Egy modern demokrácia fennmaradásának alapvető feltétele, hogy állampolgárai aktívan részt vegyenek a közügyekben. Ha csupán a választásoktól való távolmaradás veszélyeit nézzük, a nagyon alacsony választási részvétel megkérdőjelezheti a választások legitimitását, illetve, ha bizonyos választói csoportok csak nagyon alacsony arányban képviseltetik magukat, akkor az a befolyásolás egyenlőtlenségéhez vezet (Angelusz – Tardos 2005: 323–325).

A demokratikus rendszerek politikai szocializációs folyamatában különös hangsúlyt kellene fektetni arra, hogy állampolgárai aktívak legyenek, megfelelő ismeretekkel rendelkezzenek jogaikról és kötelezettségeikről, valamint, hogy értékészletükben jelentős szerepet kapjanak a demokratikus értékek. Ezzel szemben hazánkban az állampolgári szocializáció szerepe elsikkad jelentőségéhez képest. A különböző szocializációs ágensek hatása változó, esetleges, a magyarországi politikai szocializációs modell fragmentált.

A demokratikus intézményrendszer kialakítása, illetve fenntartása nem elegendő ahhoz, hogy az állampolgárok „demokraták” legyenek. Szükséges még az állampolgárok közügyekben való részvétele is, amit a demokratikus politikai kultúra nemzedékeken átívelő továbbörökítésével lehet elősegíteni (Almond – Verba: 1997). A közügyekben való részvételi hajlandóságot jelentősen befolyásolja a politikai és a közügyek iránti érdeklődés, a szubjektív állampolgári kompetencia, a politikai intézményekbe, szereplőkbe vetett bizalom, az állampolgárok társadalmi beágyazottsága (integráltsága) is. Mindezek a tényezők azonban hazánkban nem erőteljesek. Ezért tartom fontosnak azt is vizsgálni, hogy a „jövő nemzedékét”

jelentő fiatalok mennyire érdeklődnek a politika iránt, milyen ismeretekkel rendelkeznek, milyen a demokráciaképük, az érdekérvényesítő képességük, mennyire bíznak a politikai, társadalmi intézményekben, miként vélekednek a politika világáról.

A demokratikus értékek átadása, illetve átvétele csak akkor lehetséges, ha a társadalom tagjainak többsége a demokráciát megfelelő (vagy a létező legjobb) rendszernek, a demokratikus értékeket pozitív értékeknek tartja. Magyarországon azonban a fiatal nemzedékre is jellemző a demokráciaszkepszis. A fiatalok nagy részére és a felsőoktatásban tanulók jelentős hányadára – azaz a következő nemzedék társadalmi, politikai, gazdasági elitjének többségére – is igaz, hogy nem bíznak a demokráciában és intézményeiben, nem elégedettek hazai megvalósulásával, nem értik értékeit, ebből fakadóan nem is tudnak azonosulni vele (Kovács 2014: 45–47). Ennek okai között szerepel, hogy a rendszerváltást követően a politikai elitsoportok sem tudtak egységes demokráciaképet „felmutatni”. A demokráciaszkepszis mögött megbúvó további okok között említhetjük azt is, hogy felszínre kerülnek a demokratikus berendezkedés „teljesítményére” vonatkozó elképzelések is, azaz a rendszerváltás óta eltelt időszak „eredményei” is. A fiatalok jelentős része vagy személyes tapasztalatain vagy környezetén keresztül szembesül a polarizált társadalom problémáival: a munkanélküliséggel, az elszegényedéssel, a létbiztonság hiányával, a migráció kérdésével, a jogbiztonság bástyáján található hézagokkal, a választási kampány ígéreteinek betarthatatlanságával stb. – olyan problémákkal, amelyekre a rendszerváltás óta megalakult kormányok egyike sem tudott hosszú távú megoldási stratégiát felkínálni (Szabó A. – Laki 2014: 23–37).

Magyarországra is jellemző, hogy a felnőtt társadalom és a fiatal nemzedék tagjai is kevésbé bíznak a politika világában, a politikusokban. A fiatalokra hangsúlyozottan igaz az, hogy minél több információval rendelkeznek a politika világáról, annál kevésbé bíznak benne, és politikai részvételi arányuk csökken. Az országgyűlési választásokon való részvétel ugyan nem esett vissza kiugróan, de még néhány százalékpontos visszaesés is több százezer választópolgár távolmaradását tükrözi.

A politikai aktivitásra ható tényezők kapcsán Kmetty Zoltán és Tóth Gergely (2011: 78) három dimenziót különböztet meg: a globális trendeket, a lokális klímát és az egyéni motívumokat. Ezek mellett véleményem szerint nem szabad megfeledkezni az egyes szituatív tényezők hatásáról sem.

A választási adatok és a kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy a demográfiai (nem, életkor, településtípus, régió) és erőforrás-dimenziók (anyagi helyzet, iskolai végzettség, a szülők iskolai végzettsége) jelentős mértékben befolyásolják a politikai aktivitást. Habár a választásokon való részvétel esetében a nemek közötti éles szakadékról nem

beszélhetünk, a politikai aktivitást tágabban értelmezve mégsem kiegyensúlyozott a két nem szerepe. Ennek szocializációs szempontból azért van nagy jelentősége, mert bár a férfiak egyre nagyobb szerepet vállalnak a gyerekek nevelésében, továbbra is nagyobb részt vállalnak ebből a nők, akik a nevelési, oktatási intézményekben is túlsúlyban vannak. A fiatal generáció tagjai alulreprezentáltak ugyan a választásokon való részvétel tekintetében, de egyéb állampolgári aktivitási formákban (például demonstráción való részvétel) jelentős szerepet vállalnak (Angelusz – Tardos 2005: 344–355).

Ha a fiatalokat, mint generációt vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a 20-35 évesek korosztálya nem írható körül egységes nemzedékként. Az egységes generációvá szerveződés „kellékeinek összessége” (mint az adott korosztály által átélt jelentős társadalmi politikai élmény, a szülőkkel szembeni lázadás, valamint a közös ellenségkép) esetükben hiányzik vagy hiányos (Szalai 2011: 212–213; Csőzik 2012: 59). A jelen évtized fiatal korosztályának lázadását Szabó Andrea (2014: 8) „racionális lázadasként” írja le, hiszen szüleikkel szemben sem lázadnak, értékrendjüket elfogadják, jellemző rájuk a mintakövetés, inkább „azzal lázadnak, hogy nem lázadnak”. Politikai-társadalmi passzivitásukat csupán az őket közvetlenül érintő ügy érdekében, ideiglenesen „adják fel” (Csőzik 2012: 60; Szabó A. 2014: 8). Társadalmi szinten sem lépnek fel egységesen, sőt, ez a korosztály szinte „láthatatlan” a politikai mezőben: nem alkotói, hanem „elszenvedői” a politikai folyamatoknak (Csőzik 2012: 59–61). Kevés és kivételes alkalmakkor szerveződnek egységbe, például a felsőoktatási reformok ellen való tiltakozás esetében, de ez az összefogás és aktivitás is hamar elhamvadt. A generációs szerveződés kapcsán Kern Tamás és Szabó Andrea három réteget különböztet meg: egyrészt a Kuruc.info, másrészt a Critical mass rétegeket, amelyek ugyan a politikai generáció mannheimi definícióját nem teljesen fedik le, de e két réteg generációs szerveződése tetten érhető (Szabó A. – Kern 2011: 43). Harmadikként említhetjük meg az ún. Tusványos¹ nemzedéket, a „késő kádári nemzedék”² második generációjának, azaz a rendszerváltó elitet követő nemzedéknek a tagjait (Szabó A. 2014: 8; Kmetty 2014: 181–196).

A hazai radikális pártok megjelenése, a Jobbik parlamentbe jutása és erősödése felhívja a figyelmet arra, hogy jelentősebb támogatást kaptak az antidemokratikus elvekre és ideológiákra épülő mozgalmak is. Felvetődik a kérdés, hogy miért és hogyan tudnak ezek a mozgalmak ilyen erős bázisra találni a fiatalokban, valamint, hogy a többi szocializációs ágens miért nem tudja kompenzálni ezeknek a mozgalmaknak a hívó erejét.

¹ A kifejezés a Tusnádfürdői Bálványos Szabadegyetem elnevezéséből keletkezett.

² A kifejezés Róna-Tas Ákostól származik, aki a rendszerváltó demokratákat, az akkori FIDESZ köré szerveződőket nevezte így.

Ez utóbbi kérdés azért különösen fontos, mert felveti szinte a teljes társadalom felelősségét: a demokratikus pártokét, a civil szervezetekét, az iskolákét, a felsőoktatási intézményekét, a médiáét, a szülőket. A Jobbik és a különböző antidemokratikus mozgalmak erősödésének kedvez a szocializációs folyamatok fragmentáltsága. Róna Dániel és Reich Jenő (2014: 155–181) a Jobbik erősödésének legfőbb okát a fiatalokat (is) érintő identitáskrízisben látja. Ennek jellemzője az azonosulási pontok keresése, a közösséghez való tartozás vágya, különösen azok körében, akiknek társadalmi beágyazottsága kisebb. Az identitáskrízis kedvez azon radikális mozgalmak erősödésének, amelyek számukra megfelelő és „megfogható” identitást tudnak biztosítani (és ennek minden kellékét fel tudják sorakoztatni: ellenségkép, világértelmezés, szimbólumok, közösségi események stb.).

Kutatói kérdések és hipotézisek

Dolgozatomban a következő kutatói kérdésekre keresem a választ: *(a) a fiatalok politikai aktivitását mennyire magyarázzák a családi politikai szocializáció különböző tényezői; (b) melyek ezek a tényezők és (c) milyen mértékű a hatásuk, valamint, hogy (d) miként jellemezhetőek a politikailag aktív fiatalok.*

Főhipotéziseim közé tartozik, hogy *csupán családi szocializációs tényezőkkel nem magyarázható a politikai aktivitás, de azok jelentősen befolyásolják a részvételt, illetve a részvételi szándékot. Feltételeztem továbbá, hogy a családi szocializációs tényezők jelentősen befolyásolják (a) a fiatalok állampolgári, politikai értékrendjét, (b) a vitakultúrájukat, a véleménynyilvánítási módjukat, (c) a politikai ismereteiket és (d) az olyan, általam reflektív dimenzióba sorolt tényezőket, mint az önbecsülés, a döntési autonómia és a bizalom. A felsorolt dimenziók pedig jelentős hatással vannak a politikai aktivitásra.* Előzetes feltételezéseim közé tartozott az is, hogy *a színesebb politikai kommunikációs tér jelentősen hat a középiskolások participációjára, valamint, hogy a társadalmi nem erős differenciáló tényező.* Feltételeztem továbbá, hogy *leginkább a szülők politikai aktivitása befolyásolja a gyermekeik politikai szerepvállalását.*

A dolgozat szerkezete

Disszertációmban a *Bevezetést* követő öt fő fejezet a szakirodalomra és korábbi kutatási eredményekre támaszkodik. Szakirodalmi adatok alapján áttekintem, hogy mi jellemző a hazai

szocializációs, azon belül a politikai szocializációs folyamatokra, valamint, hogy mely ágenseknek milyen szerepük van ebben. Bemutatom az államszocialista rendszer politikai szocializációs jellemzőit, illetve ezek rendszerváltás utáni maradványait, hatásait is. Elemzem továbbá a politikai szocializáció egyes „eredményeit”, így például az állampolgári attitűdöket, a politikával kapcsolatos ismereteket, a demokráciaképet stb., illetve ezek hatását a politikai aktivitásra. A fiatal korosztály főbb társadalmi, gazdasági, demográfiai jellemzőit is ismertetem. A politikai participáció formáinak bemutatása során hangsúlyt fektetek annak ismertetésére, hogy a részvétel módjai folyamatosan változnak, így a hagyományos mellett fontos az új típusú részvételi módokat is figyelembe venni.

A 2. fejezetben a politikai szocializációs folyamat bemutatására fókuszálok, szintetizálva a fogalmat körülíró definíciókat, értelmezési kereteket. Külön alfejezetben tárgyalom a magyarországi jellegzetességeket a rendszerváltás előtti és utáni időszakban. Egy alfejezetet tovább bontva veszem számba a szocializáció legfontosabb színtereit: a család és az iskola intézményét, a kortárs csoportot, a szervezeteket és a médiát. Ezt követően a politikai szocializáció kutatási területeinek hazai és nemzetközi változását mutatom be. A politikai szocializációs folyamatokat nem értelmezhetjük a társadalmi-gazdasági kontextus figyelembe vétele nélkül, ezért a 3. fejezetet ennek bemutatására szentelem. A 4. fejezet célkitűzése, hogy szakirodalmi és több hazai empirikus (többek között a Bevezetőben bemutatott „Iskola és társadalom”) kutatás adatai alapján bemutassa a politikai szocializáció hatását is magukon hordozó, a politikai aktivitást befolyásoló tényezőket. Ezek közé soroltam az állampolgári attitűdöket, a demokráciaképet és a demokrácia-értelmezéseket, a politikai ismereteket és érdeklődést, az érdekérvényesítő képességet, a szubjektív állampolgári kompetenciát, a politikai kommunikációt, a társadalmi és politikai intézményekbe vetett bizalmat, valamint a politikáról, a politikusokról alkotott véleményt. Az 5. fejezetben a közösségi és politikai aktivitás módozatait tárgyalom. A 6., 7. és 8. fejezetben a saját kutatásaim főbb eredményeit ismertetem. Elsőként a Pécssett készült interjúkutatás, majd a politikai szervezetek körében készült vizsgálatok főbb következtetéseit foglalom össze, míg a 8. fejezetben a „Családi politikai szocializáció” kutatást veszem górcső alá. Bemutatom a kutatási kérdéseimet és hipotéziseimet, majd a felhasznált változó csoportokat és az egyes tényezők egymásra, valamint a politikai aktivitásra gyakorolt hatását.

Kutatások, módszerek

Kutatási eredményeimet főként négy olyan empirikus vizsgálat adatai alapján mutatom be, amelyekben vagy részt vettem, vagy önállóan végeztem. A négyből kettő kvantitatív, egy kvalitatív, míg a politikai ifjúsági szervezetekkel kapcsolatos kutatás kvantitatív és kvalitatív módszerek ötvözésével készült. Ezek a vizsgálatok nem csupán módszertanukban, de célcsoportjuk életkorában, kitűzött céljaikban, illetve adatfelvételük idejében is eltérnek egymástól. A módszerek sokszínűsége segít az egyes megállapításokat több oldalról közelítve megfogalmazni, más-más nézőpontból is jobban megvilágítani.

Alapvetően négy kutatásra támaszkodom. (a) Az „*Iskola és társadalom*” című vizsgálat eredményei elsősorban a szekunder információforrások adatainak alátámasztására, tovább árnyalására szolgálnak. (b) A *pécsi interjúk kutatás* elkészítésének célja az volt, hogy a politikai aktivitást befolyásoló tényezőkkel kapcsolatos szakirodalmi eredményeket kvalitatív módszerrel is körül tudjam járni, azaz a hivatkozott eredmények okaira kerestem a választ. (c) A *politikai szervezetek tagjainak körében végzett kutatás* célkitűzései között szerepelt, hogy a szervezetek politikai szocializációs mechanizmusairól közelebbi képet kapjak, illetve vizsgáltam, hogy azok a családi szocializációs hatásokat erősítik-e avagy gyengítik. Ez utóbbi kutatás csak részleges eredményekre vezetett, amelynek okait dolgozatomban a *Módszertani nehézségek* című alfejezetben részletesen tárgyalom. (d) A „*Családi politikai szocializáció*” című kutatás adatbázisán a politikai aktivitást befolyásoló tényezők hatásait elemeztem. Az alábbiakban ezeknek a vizsgálatoknak a főbb paramétereit mutatom be.

1. „Iskola és társadalom” kutatás

A 2008-ban végzett kutatás vezetője Csákó Mihály volt. Az adatfelvétel öt megyében (Hajdú-Bihar megye, Baranya megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Csongrád megye, Fejér megye) és a fővárosban történt 9. és 11. évfolyamos középiskolások körében. Az iskolatípusra és évfolyamra reprezentatív minta elemszáma 5962 fő. A kutatásban az alábbi intézmények vettek részt: ELTE TáTK Szociológia Tanszék és OITK, Pécsi Tudományegyetem BTK Szociológia Tanszék, Szegedi Tudományegyetem JGyTK Alkalmazott Társadalomtudományi Tanszék, ECHO Survey Szociológiai Kutatóintézet, Debreceni Egyetem BTK Szociológia Tanszék, Debreceni Egyetem Egészségügyi Főiskolai Kar. A vizsgálat vezető kutatói Csákó Mihály (ELTE TáTK), Domokos Tamás (ECHO Survey), Kiss Mária Rita (SZTE JGyTK), Murányi

István (DE BTK), Sik Domonkos (ELTE TáTK), Szabó Ildikó (DE BTK), Bognár Adrienn (PTE BTK) voltak.

A kutatás céljai között szerepelt a középiskolások demokráciaképének felmérése, az iskolai demokrácia vizsgálata, valamint a fiatalok politikához való viszonyának elemzése. A kutatás elméleti kerete a politikai szocializáció ismert fogalmi szerkezetére támaszkodik, a politikai szocializációt a szocializációs folyamat részeként kezeltük. Ennek főbb ágensei közül (család, kortársak, iskola, média) az iskola került a vizsgálat fókuszába.

2. Pécsi interjú kutatás – saját kutatás

A tanulmány másik empirikus bázisa egy 2010-ben, Pécsen végzett interjú kutatás, amelynek keretein belül 18-29 éves fiatalokat és szüleiket kérdeztük meg politikával, politikai szervezetekkel, demokráciával, érdekérvényesítéssel kapcsolatos attitűdjeikről. Dolgozatomban csak a 91 fiatallal készült interjú kutatás egyes eredményeit mutatom be. A célcsoport tagjait önkényesen választottuk, csupán az életkor és a pécsi állandó vagy ideiglenes lakhely volt a kritériuma a mintába való bekerülésnek. A vizsgálat kevert típusú interjúk segítségével készült. Az adatfelvételben szociológia és társadalmi tanulmányok szakos hallgatók is részt vettek.

3. Politikai ifjúsági szervezetek vezetőivel készült interjú kutatás és a szervezeti tagok körében készült kérdőíves kutatás – saját kutatás

A dél-dunántúli ifjúsági politikai szervezetek körében készült kutatásom adatfelvétele 2010 és 2011 között történt. A vizsgálat során először baranyai szervezetek vezetőivel készítettem interjút félig strukturált interjú-szemponstör alkalmazásával. A vezetőkkel való kapcsolatfelvételben, az interjúk elkészítésében és legegélésében szociológia MA szakos hallgatók is részt vettek.

2010-ben hat interjú készült különböző Baranya megyei helyszíneken a Fidelitas, a Fidesz Ifjúsági Tagozat, a Societas, a Jobbik Ifjúsági Tagozat és az Ifjúsági Kereszténydemokrata Szövetség egy vagy több vezetőjével. 2011-ben a már lekérdezett szervezetek vezetőinek egy része nem állt a szervezet élén, így volt olyan eset, hogy ugyanazt a szervezetet kétszer kerestük meg. 2011-ben 9 interjú készült a Jobbik Ifjúsági Tagozat, a Fidelitas, a Societas, a Jólét és Szabadság (JESZ), a Demokrata Közösség U21 Ifjúsági Tagozata, a Hatvannégy Magyar Vármegye Ifjúsági Mozgalom, valamint a Fidesz IT valamely

Baranya megyei szervezetének vezetői körében. Van olyan szervezet, amely több településen is működik, és vezetőik közül többen is vállalták az interjút. A kutatás második fázisában a szervezetek tagjai körében végeztem kérdőíves kutatást, de a célcsoportot a magasabb elemszám elérése reményében tágítottam, így nem csupán baranyai, hanem dél-dunántúli szervezetek tagjait is próbáltam elérni. Az online kérdőívet a SurveyMonkey nevű program felületén tölthették ki a válaszadók. Mivel a tagok elérhetősége nem publikus, a vezetőket kértem arra, hogy a felkérő e-mailt továbbítsák a tagoknak. A kitöltési hajlandóság rendkívül alacsony volt, a vezetők többszöri e-mailes és telefonos felkérését követően is csupán 61 szervezeti tag töltötte ki a kérdőívet, így az adatok kvantitatív módon nem elemezhetőek.

4. A „Családi politikai szocializáció” kutatás

Dolgozatomban a „Családi politikai szocializáció” kutatás (OTKA K78579) eredményeit is felhasználom. A kutatás vezetője Csákó Mihály volt. Az empirikus vizsgálatban regionális vezetőként és kutatóként dolgoztam, a politikai aktivitásra vonatkozó kérdésblokk kidolgozásában, a kutatást megelőző és követő műhelyvitákon, valamint az elemzések elkészítésében részt vettem. A vizsgálat kutatói és regionális vezetői voltak: Bohn Katalin, Csákó Mihály, Domokos Tamás, Marián Béla, Murányi István, Nárai Márta, Papp Z. Attila, Sik Domonkos, Szabó Ildikó, Bognár Adrienn.

Az előkészítő szakaszban elvégzett mélyinterjúk kutatást követően a vizsgálat adatfelvétele 2010. november és 2011. február között zajlott önkitöltős kérdőíves módszerrel. A komplex kutatás során nem csupán a 12. évfolyamos középiskolásokat, de a szüleiket is megkerestük kérdőívünkkel. Az alacsony szülői válaszadói hajlandóság miatt elemzésemben csupán a diákok válaszait tartalmazó adatbázist használtam fel.

A kérdőívet 4108 középiskolás töltötte ki. A mintavételi keretet a 12. évfolyamos osztályok alkották, amelyek közül egylépcsős, csoportos, rétegzett (a rétegeken belül szisztematikus) mintavételi móddal választottunk. A rétegzés iskolatípus (szakiskola, szakközépiskola, gimnázium) és a nagyrégiók (középső, keleti, nyugati régió) szerint történt. Az adott osztályokba járó összes tanulót igyekeztünk elérni. A diákok az önkitöltős kérdőívet tanóra (többnyire osztályfőnöki óra) keretében töltötték ki. A kutatásban való részvétel elől elzárkózó intézmények miatt a végső adatbázist régióra és osztálytípusra súlyozni kellett. A minta súlyozott elemszáma: 4191.

Az alapkutatás jelentős hiányt pótol. Magyarországon a rendszerváltást követően nem készült olyan politikai szocializációs alapkutatás, amely túlmutatott volna egy-egy részterület

vagy egy-egy szűk célcsoport vizsgálatán. A szocializációs vizsgálatoknak különösen „mostoha sorsú” területe a családi politikai szocializációs mechanizmusok vizsgálata.³

A dolgozat összegzése, hipotézisek ellenőrzése, következtetések

Dolgozatomban saját empirikus kutatási eredményeimre és szakirodalmi megállapításokra támaszkodva azt vizsgáltam, hogy milyen családi és egyéb szocializációs tényezők hatnak a fiatalok politikai participációjára, illetve, hogy a családi szocializációs tényezőkkel mennyire lehet a politikai aktivitást magyarázni.

A hazai fiatalok politikai aktivitás szintjét befolyásoló tényezők között vizsgáltam a történelmi-társadalmi folyamatokat, melyek jelentős hatást gyakoroltak a rendszerváltást követő szocializációs modell kialakulására. A hazai szocializáció revolútív modellje, a múlt század számos rendszerváltása (amely reszocializációs folyamatokkal járt együtt) azt eredményezi, hogy a korábbi rendszerek lenyomatai (értékei, attitűdjei, „beidegződései”) megtalálhatóak a jelenlegi szocializációs folyamatokban is (Szabó I. 2000: 31–56).

A rendszerváltást követően – Szabó Ildikó (2009: 292–307) fogalomhasználatával élve – *fragmentált* politikai szocializációs modell jött létre. Ebben a modellben a szocializációs ágensek között gyenge és esetleges (sokszor ellentmondásos) kapcsolat van, a demokratikus állampolgári szocializáció háttérbe szorul, a múlttal és a nemzettel kapcsolatos kérdésekben nem alakult ki konszenzus, és a formális szocializációs tényezők helyett az informális tényezők szerepe dominál.

Első kutatói kérdés. A szocializációs közegek közül kiemelkedő szerepe van a **családnak**. Dolgozatom első kutatói kérdése arra vonatkozott, hogy a családi politikai szocializációs tényezők mennyire tudják magyarázni a fiatalok politikai aktivitását. Ezzel kapcsolatban a főhipotézisem az volt, hogy csupán családi politikai szocializációs tényezőkkel nem magyarázható a politikai aktivitás, más tényezők jelentősebb hatásával is számolnunk kell. Kutatásaim megerősítik azokat a szakirodalmi megállapításokat, melyek szerint a rendszerváltást követően a család politikai szocializációs szerepe csökkent, a családi és iskolai politikai szocializáció háttérbeszorulásával az informális szocializációs ágensek egyre nagyobb hatást gyakorolnak, azaz a kortárs csoportok, informális szervezetek, közösségek, valamint a

³ Szabó Ildikó ezzel kapcsolatos kiemelkedő jelentőségű, „Az ember államosítása: politikai szocializáció Magyarországon” című könyve a rendszerváltást megelőző időszak folyamatait dolgozza fel.

média politikai aktivitást befolyásoló szerepe is egyre erősebb (Csákó 2004: 543; Szabó I. 2009: 292–307).

Fenti hipotézisem beigazolódt, hiszen a lineáris regressziós modellben a magyarázott variancia értéke 11%, azaz az általam vizsgált változók a politikai aktivitást csak részben magyarázták. A magyarázott variancia értéke természetesen függ attól, hogy hány változót és melyeket tesszük bele a modellbe, éppen ezért ezt nem kezelhetjük objektív mérőszámként. Az első kutatói kérdésre azonban – ha nem is számszerűen – megadható a válasz: a családi szocializációs tényezők csak részben magyarázzák a fiatalok politikai participációját.

Hazánkban még mindig jellemző a tradicionális családi szocializáció, amely a tekintélyelvű és paternalista szemléletmódot örökíti tovább. (A paternalista szemléletmód továbbélését tükrözi a 2010-es pécsi interjú kutatásom eredménye is, mely szerint a válaszadók szinte kizárólag a politikusokra ruházzák át az ország sorsának irányítását.)

Kutatási eredményeim szerint (amelyek alátámasztják az elméleti részben leírtakat) ennél az ágensnél elsősorban a rejtett politikai szocializációs hatások érvényesülnek, főként társadalmi, magatartási minták hagyományozódnak át. Jól tükrözi ezt a megállapítást például az a korrelációelemzésből nyert eredményem, mely szerint a szülők konfliktuskezelési stratégiáját átveszik gyermekeik. A szülők akár destruktív, akár konstruktív stratégiát alkalmaznak, gyermekeik hasonló eszközzel fogják a problémás eseteket megoldani. Ha az egyik szülő a vitakultúra szempontjából semlegesnek mondható, akkor a gyermek nagyobb valószínűséggel a markánsabb mintát követi. Az apa vagy nevelőapa nélkül nevelkedő középiskolások az anya viselkedésmintáját reprodukálják. Eredményeimből kiolvasható az is, hogy a közvetlen, direkt politikai tartalmú családi kommunikáció viszonylag ritka a családokban, mindössze megközelítőleg negyedükre jellemző, hogy a szülők bármilyen politikai tartalmú beszélgetésbe bevonják középiskolás gyermekeiket. A múlt és a családi történelmi emlékezet kibeszélése is felszínes a családok többségében.

Második és harmadik kutatói kérdés. A második és harmadik kutatói kérdésben annak megválaszolására törekedtem, hogy (a) mely családi politikai szocializációs tényezők és (b) milyen mértékben hatnak a fiatalok aktivitására. Ezzel kapcsolatban főhipotézisem az volt, hogy az elemzés *1. szintjéhez tartozó változók*: a családi politikai kommunikáció, a családi klíma (nevelési stílus), a szülők társadalmi, politikai aktivitása és vitakultúrája jelentős mértékben hatnak a *2. szinthez tartozó változókra*, azaz a gyermekek autonómiájára, önbecsülésére, társadalmi, politikai bizalmára, ismereteire, vita- és véleménynyilvánítási kultúrájára. Ez a hipotézisem beigazolódt, azaz a szülők jellemzői és a családi nyilvánosság a *2. szinthez sorolt változók* jelentős részét szignifikánsan befolyásolta. Feltételeztem azt is,

hogy a 2. szinthez tartozó változók jelentősen befolyásolják a fiatalok értékrendszerét, és ezek együttesen hatással vannak a politikai aktivitásra. Ezt a feltételezésemet részben igazoltam, részben cáfoltam. A kormánnyal szembeni elvárásokat, az erőszakelv és az erőből politizálás elvének elfogadását kevesebb tényező befolyásolta, mint feltételeztem. Ennek elsődleges oka, hogy a kormánnyal, illetve az országos politikával szembeni elvárásokkal kapcsolatban a középiskolásoknak nincs markáns álláspontjuk, így nem, vagy csak nehezen azonosíthatóak olyan tényezők, amelyek differenciálják az ezirányú véleményeket. Összességében elmondható, hogy a szülők jellemzői (iskolai végzettség, nevelési stílus, politikai aktivitás, vitastílus); a családi kommunikáció; a szocializációs folyamatban kialakult gyerekekre vonatkozó jellemzők, mint önbecsülés és bizalom; valamint a gyerekek értékészlete, mint a demokratikus értékrend erőssége, az előítéletesség és az erőszakelv elfogadása hat a politikai participációra. A hatások erősségét vizsgáló regressziós modell szerint (és ez átvezet a harmadik kutatói kérdéshez) a szülők aktivitásának, a családi sorseseeményeknek (illetve ezek emlékezetének), valamint a politikai szereplőkbe vetett bizalomnak van a legnagyobb befolyásoló ereje. A harmadik kutatói kérdésemhez tartozó hipotézisem az volt, hogy leginkább a szülők politikai aktivitása befolyásolja a gyerekeik politikai aktivitását. Ez a feltételezésem beigazolódt, a regresszióelemzés eredménye szerint a modellbe bevont változók közül a szülők participációjának volt a legnagyobb hatása a fiatalok politikai aktivitására.

A másik jelentős hatású ágens az **iskola**, amelyek többségében a demokratikus szocializáció – egységes, hosszú távú, konszenzuson alapuló stratégia hiányában – a rendszerváltás után több mint két évtizeddel sem tud megvalósulni. Az iskolák politikai szocializációs folyamatokból való „kivonulásának” eredményeképpen egyre nagyobb szerepük van a kortárs csoportoknak, egyéb szervezeteknek, informális szocializációs közegeknek. Ebben a folyamatban rejlik a radikális mozgalmak erősödésének egyik oka. Véleményem szerint az iskoláknak azért lenne különösen fontos szerepük a fiatalok állampolgári és politikai szocializációjában, mert az iskolákban lehet minél több fiatal elérni és a családi szocializációs hatásokat erősíteni, vagy éppen ellensúlyozni. Például a „Családi politikai szocializáció” kutatás adatain alapuló elemzésem egyik eredménye, hogy sok esetben a kisebbségekkel kapcsolatos családi kommunikáció erősíti a negatív attitűdöket. Ennek kompenzálására a toleranciát és a szolidaritást más szocializációs ágensnek kellene közvetítenie, például az iskolának.

Minél alacsonyabb társadalmi beágyazottsága van egy fiatalnak, annál fontosabb szerepet tölt be életében egy **kortárs csoport** vagy egy **ifjúsági szervezet**. A politikai ifjúsági szervezetek körében készített önálló vizsgálatom is azt mutatja, hogy az ilyen szervezetbe

belépő tagok motivációjában jelentős súlyt kap a közösséghez való tartozás vágya. Ezen kívül levonható még az a következtetés is ugyanezen vizsgálat eredményei alapján, hogy az elsődleges szocializációs ágenseknek is nagy szerepük van a szervezeti taggá válásban, mert az ideológiai orientációt, a politikai érdeklődést, továbbá a szubjektív állampolgári kompetenciát azok tudják elsődlegesen közvetíteni.

A civil szervezetek és politikai ifjúsági szervezetek nagyon alacsony mértékben tudják integrálni és mobilizálni a fiatalokat. Az ifjúsági politikai szervezetek körében készült saját kutatásom is azt bizonyítja, hogy a szervezetek kevés fiatal tudnak megszólítani, valamint, hogy több szervezet esetlegesen, szervezetlenül működik, kevés programmal tudja involváltabbá tenni a tagokat. A vizsgált dél-dunántúli mintában az látható, hogy főként a jobboldali szervezetek tudnak stabil struktúrában működni, ezek a csoportosulások a legjobban szervezettek, és számukat tekintve is nagyobb súllyal szerepelnek az ifjúsági szervezetek palettáján.

A **média** szerepe a rendszerváltást megelőző időszakhoz képest erősödött.

A rendszerváltással megszűnt az élet minden területét átszövő központosított, felülről jövő direkt politikai szocializáció. Az akkor kialakult szocializációs „vákuumot” azonban a rendszerváltást követő két és fél évtized alatt sem tudták a különböző ágensek megszüntetni. Ahogy fentebb bemutatam, a család politikai szocializációs szerepe csökkent, az iskolák tétován és egységes, konszenzuson alapuló hosszú távú stratégia nélkül próbálják ezt a funkciót betölteni, az ifjúsági civil és politikai szervezetek csupán a fiatalok töredékét tudják mobilizálni, így hagyva teret az informális és esetleges szocializációs hatásoknak.

A fent bemutatott folyamatok hatására a politikai aktivitást közvetlenül befolyásoló tényezők kapcsán szakirodalmi adatok (Nizák – Péterfi 2005: 95; Oross 2013: 297–299; Szabó I.– Örkény 1998: 46–70; Csákó 2007: 2; Körösi 1997: 87–90), valamint az „Iskola és társadalom” és a „Családi politikai szocializáció” kutatások adatbázisán végzett elemzéseim alapján az alábbiak mondhatóak el. A fiatal nemzedékre jellemző a demokráciaszekepszis; az ambivalens demokráciakép; a politikai érdeklődés és ismeretszint alacsony volumene; a politika világába, a politikusokba vetett bizalom alacsony foka; a politikával kapcsolatos vélemények negatív irányú túlsúlya; a szubjektív állampolgári kompetencia alacsony szintje; az érdekvédelem képesség csekély szintje; a társadalmi beágyazottság alacsony szintje, valamint az, hogy állampolgári attitűdjükben a jogok és a lehetőségek háttérbe szorulnak.

Az interjúk vizsgálatom eredményei tovább árnyalják a képet: a demokráciaértelmezés ambivalenciája mögött tudásbeli hiányosságok is találhatóak. Ugyanez a kutatás mutatott rá arra is, hogy a történelmi-társadalmi folyamatok elemzésén kívül nagyon fontos számításba

venni azt is, hogy a fiatalok miként tudják megfogalmazni aktivitási ambíciójuk gátjait. A mintába került fiataloknak nincsenek olyan magatartás sémáik, amiket aktivizálhatnának, nem látják értelmét az aktív fellépésnek, illetve nem tekintik a saját kompetenciájuknak a politikai participációt. Jövőképük bizonytalanságának egyik oka is körvonalazható az interjúk kutatási eredmények alapján: szinte kizárólag a politikusok kompetenciájának tartják az ország sorsának irányítását, bennük azonban egyáltalán nem bíznak, és szinte csak negatív véleményt fogalmaztak meg velük kapcsolatban.

A „Családi politikai szocializáció” kutatás adatbázisán végzett elemzésem is a fenti állításokkal egy irányba mutató eredményre vezetett. Ebben a mintában az ismeretszint kapcsán levonható továbbá az a következtetés is, hogy a politikai tudás nem befolyásolja szignifikánsan a participációt, azaz inkább emocionális bázisa van, vagy egy adott eseményre való reagálás az indoka a politikai aktivitásnak. A tudásszint kapcsán azonban fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy ha közvetlenül nincs is szignifikáns hatása az aktivitásra, jelentősen befolyásolja a fiatalok értékrendszerét (pl. csökkenti az erőszak- és vezérelv elfogadásának valószínűségét, növeli a demokratikus értékek iránti elköteleződést stb.), ami pedig a demokratikus politikai szocializáció alapköve.

Ugyanezen adatbázison végzett elemzésem világított rá arra is élesen, hogy a fiataloknak az országos politikával, a kormánnyal kapcsolatos véleménye, valamint a demokráciaképe ambivalens, kiforratlan. Az országos politikával és a kormánnyal szembeni elvárásokra vonatkozó kérdésre adott válaszokban nem fedezhető fel látens struktúra, és sokan egyáltalán nem tudnak véleményt formálni a kérdésről, ami annak a következménye, hogy a középiskolásoknak nincs markáns elképzelésük azokról a politikai értékekről, amelyek az országos politika és a kormány mozgatórugói lehetnének. A bizonytalanság mellett számos ellentmondás is felfedezhető a véleményekben: a válaszadók fele egyetértett azzal is, hogy a kormánynak a hagyományos értékek figyelembe vételével kell a haladást szolgálnia, és azzal is, hogy a kormány a haladás érdekében félresöpörheti a hagyományos értékeket. Szintén ellentmondást tükröz az az eredmény, hogy a többpártrendszert fontosnak tartók magas aránya is elfogadja azt az állítást, hogy „végre egy erős párt legyen a sok vitatkozó helyett”, és a demokráciát fontosnak tartók többsége egyetért az erőszak- és vezérelvvel is. A középiskolások demokráciaképe tehát olyannyira amorf, hogy a többpártrendszer fontossága megfér az egyetlen erős párt eszményével, a demokrácia fontossága pedig megfér az erőszak alkalmazásával és azzal, hogy a törvények szükségességét felülírja egy erős vezető iránti igény.

Ezeknek az ellentmondásoknak a háttérében ismeretbeli hiányosságok, társadalomtörténeti okok is meghúzódnak, továbbá az, hogy Magyarországon a demokrácia-

felfogásban sincs konszenzus. Sőt, a demokrácia létjogosultsága is vitatott⁴. A demokráciaszkepszis mellett megjelenő jelenség az azzal való elégedetlenség is, amelyet az általam végzett 2010-es pécsi interjúkutatás is alátámasztott.

Véleményem szerint a fent leírt tendencia változására akkor nyílik lehetőség, ha a civil szervezetek, ifjúsági politikai szervezetek a fiatalokban rejlő potenciált felismerve jobban tudják mobilizálni ezt a korosztályt; ha konszenzusra épülő, hosszú távú demokratikus állampolgári szocializációs stratégiát tudnának az iskolákban megvalósítani; ha a mindenkori politikai elit kommunikációjában és cselekvésében nem degradálná az állampolgári aktivitást, a demokratikus cselekvésmódokat, mivel ezek révén a fiatalok szubjektív állampolgári kompetenciája nőhetne.

A modern demokráciák elengedhetetlen kelléke az állampolgári aktivitás. A politikától való elfordulás jelentős veszélyeket rejt magában. Magyarországon az európai átlaghoz képest alacsony a direkt demokratikus participáció. A társadalmi, politikai aktivitás alacsony szintje mellett a távolmaradás a szervezeti, közösségi, civil- és politikai szervezeti tagság kapcsán is megfigyelhető. A 2012-es Ifjúságkutatás adatai szerint a 15-29 éves korosztály kevesebb mint egy százaléka tagja politikai szervezetnek, a 18 év felettiek kevesebb mint ötöde venne részt országgyűlési választásokon (ez az arányszám jelentősen elmarad az idősebb korcsoportokéhoz képest), csupán néhány százalékuk vett részt kampánytevékenységben, és 2-3%-uk vett részt sztrájkban, vagy ment el tüntetésre (Oross 2013: 308–311).

A fiatalokra jellemző az új típusú részvételi módok preferálása⁵. Akár a hagyományos, akár az új típusú részvételi módot vizsgáljuk, megállapítható, hogy aktivitásuk esetleges, egy-egy adott cél érdekében „lobban fel”.

Negyedik kutatói kérdés. Ez a kutatói kérdésem arra vonatkozott, hogy a politikai szervezethez kötődés és a demonstráción való részvétel kapcsán hogyan jellemezhetőek a politikailag aktívnak tekinthető fiatalok. Ezzel kapcsolatban a főhipotézisem az volt, hogy a politikai aktivitás főként a fiúkra és azokra a fiatalokra jellemző, akik családjában jellemző a politikai témájú beszélgetés. Feltételezéseim beigazolódtak: minél szívesebb a középiskolásokat körülvevő politikai kommunikációs tér, és minél inkább bevonják őket az ilyen tartalmú beszélgetésekbe, annál valószínűbb, hogy a politikában szerepet vállalnak

⁴ A felsőoktatásban tanulók mintáján 2013-ban készült „Aktív fiatalok” kutatás eredménye szerint a kérdezettek kevesebb mint fele gondolja úgy, hogy a demokrácia a legjobb politikai rendszer (Szabó A. – Laki 2014: 23–24), holott egy demokratikus jogállam működőképességének egyik feltétele, hogy az állampolgárok annak alapelveit ismerjék és azonosuljanak vele (Csákos – Murányi – Sik – Szabó I. 2010: 1).

⁵ Az egyetemisták és főiskolások mintáján készült „Aktív fiatalok Magyarországon” kutatás részletesen vizsgálta a virtuális részvételt is, mely szerint az online aktivitás körükben magasnak mondható: körülbelül felük ír blogot, vagy kommentel, „like-ol” politikai tartalmú bejegyzéseket (Oross – Szabó A. 2014: 75–90).

($p=0,000$; $r=0,203$). A középiskolások neme is szignifikánsan differenciálja az aktivitást ($p=0,000$), a fiúk magasabb aránya sorolható az aktívak közé.

A negyedik kutatói kérdésre, azaz arra, hogy miképpen jellemezhetőek a politikailag aktív fiatalok, a vizsgált mintában az alábbi eredmény született. A participáció jellemzőbb a fiúkra, valamint a részvétel esélyét növeli, ha a fiatalok szülei társadalmi, politikai szempontból aktívak vagy aktívak voltak; ha a fiatalok előítéletesebbek; ha jellemző a politikai témájú kommunikáció a családon belül; ha számukra a magánélethez kötődő demokráciaelemek fontossága csekély; ha elfogadják az erőszakelvet; ha szüleikre jellemző a büntető, kontrolláló nevelési stílus; ha a családban az „elhanyagoló anya” típusát ismerhetjük fel; ha a diákok körében a „meggyőzéses” vagy a „gyerekes” (bármilyen eszköz felhasználása, akár füllentés is) vitastílus a domináns; ha a társadalmi intézményekbe/más személyekbe vetett bizalmuk gyenge; illetve, ha büszkék magyarságukra. (Ahogyan dolgozatomban többször hangsúlyoztam, a magyarságra való büszkeség más típusú attitűdökkel való együttjárásában értelmezhető). Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ez a kutatás csak a „lábbal történő” aktivitás bizonyos típusait vizsgálta, így a többi aktivitási formára (pl. a szavazáson való vagy virtuális részvételre) ezek a megállapítások nem terjeszthetők ki.

Az a megállapítás, miszerint a „lábbal történő” aktivitás valószínűségét növeli több antidemokratikus attitűd, összeeseng a felsőfokú oktatási intézménybe járók mintáján készült kutatás eredményével is, mely szerint a radikális (a mérsékelt-radikális tengelyen a radikálishoz közelebb álló) fiatalok vannak túlsúlyban a különböző tiltakozási formákban résztvevők között (Szabó A. – Kern 2011: 70–73; Oross 2013: 309–310).

A „Családi politikai szocializáció” kutatás adatbázisán végzett elemzésem fontos eredménye, hogy több esetben megjelenik a „magyarságra való büszkeség” differenciáló ereje a politikai attitűdök és az értékrendszer kapcsán. Például jelentős látszólagos ellentmondás feszül abban a kutatási eredményben, hogy általánosságban a magasabb önbecsülés erősíti a demokratikus értékrendet, és növeli a másokkal szembeni elfogadó attitűdöt, de a magyarságra és a politikai nézetetekre való büszkeség növeli az intoleranciát, valamint az erőszak- és vezérelv elfogadását. A szervezeti aktivitást érintő főkomponens elemzésre támaszkodó kutatási eredményem is azt mutatja, hogy a hagyományörző, a magyarságot védő és a politikai szervezeti tagság vagy tervezett tagság „együtt járnak”, azaz a magyarság kérdése erősen összekapcsolódik a politikai kérdésekkel. Véleményem szerint ennek a jelenségnek az értelmezésekor a magyarságtudatot kommunikációs és ideológiai szempontból középpontba helyező politikai erők hatásával kell számolnunk.

Dolgozatom további lényeges következtetése, hogy a fiatalokban az általuk megvalósított aktivitáshoz képest sokkal nagyobb cselekvési potenciál rejlik. Mind a szekunder információforrások (pl. az Ifjúság 2014-es kutatás), mind pedig az „Iskola és társadalom”, valamint a „Családi politikai szocializáció” kutatás adatbázisainak felhasználásával készült elemzésem eredményei azt tükrözik, hogy a vágyott vagy tervezett aktivitás, a „vágyott szervezeti tagság” messze felülmúlja a tényleges aktivitást. A kutatásaim eredménye szerint a cselekvési ambíciók elakadásának okai között tarthatjuk számon a politikai ismeretek alacsony volumenét, az információhiányt, valamint azt, hogy a civil és politikai szervezetek szervező és megtartó ereje nem tudja kiaknázni a fiatalokban rejlő potenciált.

Jövőbeli kutatási irányvonalak

A kutatásaim eredményeinek értelmezésének korlátait dolgozatomban a Módszertani nehézségek című alfejezetben részletesen tárgyaltam. Itt csak annyit emelnék ki, hogy a vizsgálatok célcsoportja nem ölelte fel a 15-29 éves korosztályt, illetve több kutatás esetében sem tudtam a legfontosabb szempontokra reprezentatív mintán dolgozni. A kutatói kérdéseim megválaszolására és a hipotéziseim ellenőrzésére használt „Családi politikai szocializáció” vizsgálat adatbázisa felhasználhatóságának legfőbb korlátja az, hogy csupán a hagyományos részvétel néhány elemének vizsgálatát teszi lehetővé.

Fontosnak tartanám egy olyan longitudinális kutatás elkészítését, amelyben több szocializációs ágens politikai szocializációs szerepét lehet tanulmányozni egy tágabb célcsoporton. A politikai szocializációs kutatások többsége iskolákban készül, hiszen ott lehet a legkönnyebben elérni a fiatalokat, de emiatt az oktatási intézményekből kikerülőkről alig van adatunk. Éppen ezért fontos lenne az ő bevonásuk is a vizsgálatokba. Véleményem szerint a politikai aktivitás elemzése kapcsán kvantitatív és kvalitatív módszerek ötvözésével lehet teljes körű képet kapni. Hangsúlyozni szeretném továbbá, hogy egyre fontosabbá válik, hogy ne csupán a hagyományos részvételi módokat, hanem – a fiatalok által preferáltabb – új típusú participáció minél szélesebb körét is vizsgáljuk. Longitudinális vizsgálatra pedig azért lenne szükség, mert egy-egy vizsgálat csupán egy állapotot tud felmérni, egy pillanatfelvételt tud készíteni, viszont amennyiben egy folyamatot szeretnénk megragadni, azt és hatásmechanizmusait több pillanatfelvételen keresztül lehet rekonstruálni. A kvantitatív módszer kvalitatív módszerekkel való ötvözése egyrészt azért szükséges, mert a kvalitatív módszerek alkalmasabbak a válaszadók gondolkodási, értelmezési struktúrájának feltárására,

másrészt pedig azért, mert a kvantitatív vizsgálatoknál alkalmazott zárt kérdések (különösen a kérdőívben megfogalmazott állításokkal való egyetértés) kapcsán számolnunk kell az „egyetértés felé húzással”, míg ez nyitott kérdések sorozatával ellensúlyozható.

Felhasznált irodalom

Almond, Gabriel – Verba, Sidney (1997): Állampolgári kultúra. Bevezetés a politikai kultúrába. www.c3.hu/~szf/Szofi97/Sz97-03/Sz97-03-Area-1.htm (Utolsó látogatás: 2014. január 03.)

Angelusz Róbert – Tardos Róbert (2005): Választási részvétel és politikai aktivitás. In (Angelusz Róbert – Tardos Róbert szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány

Csákó Mihály (2004): *Ifjúság és politika. A politikai szocializáció kutatásáról*. Educatio. 4, 535–550. oldal

Csákó Mihály (2007): *Fiatalok demokráciaképe*. Budapest, Kézirat

Csákó Mihály – Murányi István – Sik Domonkos – Szabó Ildikó (2010): *A családi politikai szocializáció – konceptuális keretek*. Kézirat. OTKA K78578:1 Műhelyvita

Csözik Rita (2012): Átalakult lázadás. Magyar egyetemisták és főiskolások társadalmi helyzete. In (Szabó Andrea szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók. I. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Szeged, Belvedere Meridionale, 45–65. oldal

Kmetty Zoltán (2014): Fiatal, vallásos és fideszes. In (Szabó Andrea szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Budapest – Szeged, Belvedere Meridionale – MTA TK PTI, 181–196. oldal

Kmetty Zoltán – Tóth Gergely (2011): A politikai részvétel három szintje. In (Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 75–115. oldal

Körösényi András (1997): Politikai kultúra Magyarországon. *Szociológiai Figyelő*, 1–2. szám, 86–99. oldal

Kovács Tamás (2014): Mit jelent a demokrácia a magyar egyetemisták és főiskolások számára? In (Szabó Andrea szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Budapest – Szeged, 2014. Belvedere Meridionale – MTA TK PTI, 40–58. oldal

Nizák Péter – Péterfi Ferenc (2005): A közösségi részvétel-társadalmi és hatalmi beágyazottság. In (Márkus Eszter szerk.): *Ismerd, értsd, hogy cselekedhess. Nonprofit Szektor Analízis – Tanulmányok a részvételi demokrácia gyakorlatából*. Eger, B.V.B. Nyomda és Kiadó Kft.

Oross Dániel (2013): Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In (Székely Levente szerk.): *Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet*. Kutatópont. kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar>Ifjusag_2012_tanulmanykotet.pdf (Utolsó látogatás: 2014. január 15.)

Oross Dániel – Szabó Andrea (2014): A demokratikus részvétel tendenciái a magyar nappali tagozatos hallgatók körében. In (Szabó Andrea szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében.* Budapest – Szeged, Belvedere Meridionale – MTA TK PTI, 72–103. oldal

Róna Dániel – Reich Jenő (2014): „Nemzetiek”, rendpártiak, első generációs értelmiségiek és közösségre vágyanak. A Jobbik egyetemista-főiskolás támogatói. In (Szabó Andrea szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében.* Budapest – Szeged, Belvedere Meridionale – MTA TK PTI, 155–181. oldal

Szabó Andrea (2014): Előszó. In (Szabó Andrea szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében.* Budapest – Szeged, Belvedere Meridionale – MTA TK PTI, 7–13. oldal

Szabó Andrea – Kern Tamás (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In (Bauer Béla – Szabó Andrea szerk.): *Arctalan (?) nemzedék.* Tanulmánykötet. Szeged, Belvedere Meridionale Kiadó

Szabó Andrea – Laki László (2014): Mi lehet a magyar fiatalok demokráciaszkepszise mögött? In (Szabó Andrea szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében.* Budapest – Szeged, Belvedere Meridionale – MTA TK PTI, 18–39. oldal

Szabó Ildikó (2000): A pártállam gyermekei. Budapest, Új Mandátum Kiadó

Szabó Ildikó (2009): *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006.* Budapest, L'Hartmann Kiadó

Szabó Ildikó – Örkény Antal (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája.* Budapest, Minoritás Alapítvány

Szalai Erzsébet (2011): *Koordinátákon kívül. Fiatal felnőttek a mai Magyarországon.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó

A szerző legfontosabb publikációi és előadásai a kutatásokhoz kapcsolódóan

Bognár Adrienn (2013): Az önbecsülés és a társadalmi tőke egyes elemeinek hatása a kirekesztő nézetekre. *Acta Sociologica. Pécsi Szociológiai Szemle* 6. (ősz) pp. 9–32.

Bognár Adrienn (2012): A társadalmi tőke egyes mutatóinak vizsgálata a pécsi és a debreceni egyetemisták körében. In (Dusa Ágnes – Kovács Klára – Márkus Zsuzsanna – Nyüsti Szilvia – Sörös Anett szerk.): *Egyetemi élethelyzetek: Ifjúságszociológiai tanulmányok*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó pp. 165–178.

Bognár Adrienn (2012): The youth participation purpose in common events. In (James Kenyon – Wim Coudenys szerk.): *Innovation, Creativity and Culture: Proceedings of the Third Annual Conference of the University Network of the European Capitals of Culture*. UNeCC Forum/Volume 2. (k.n.) pp. 114–120.

Bognár Adrienn (2011): Youth and civil participation in Hungary. *Acta Sociologica. Pécsi Szociológiai Szemle* 4:(1) pp. 9–17.

Bognár Adrienn (2011): A fiatalok állampolgári attitűdje, demokráciaképe, politikáról alkotott véleménye. In (Ráczné Dr Horváth Ágnes – Zsebéné Dobó Marianna szerk.): *Civil hálózatok katalizátor szerepben. Civil szervezetek kapacitásfejlesztése és a különböző szférák kapcsolódásának erősítése a pályakezdő diplomás fiatalok megtartása érdekében az Észak Magyarországi régióban*. Eger, Agria Universitas Egyesület pp. 123–134.

Bognár Adrienn (2010): A politikai szocializáció egyes jellegzetességei a fiatalok körében. *Acta Sociologica. Pécsi Szociológiai Szemle* 3:(1) pp. 103–111.

Bognár Adrienn (2010): Együttműködés és közösségekben való részvétel a fiatalok körében. In (Rab Virág – Deák Anita szerk.): *Együttműködés – versengés*. Budapest, Gondolat Kiadó pp. 216–226.

Előadások:

A családi politikai szocializációs tényezők hatása a fiatalok politikai aktivitására. Átmenet a felsőoktatásból a munkaerőpiacra. Konferencia és workshop. Pécs, 2013. március 13.

Egyetemisták közösségi részvétele – empirikus adatok tükrében. „Határok és Kapcsolatok”, "Borders and Connections". Nemzetközi Társadalomtudományi Konferencia. Pécs, 2012. március 27.

Community Participation and Democracy in post 2007 Hungary. Political participation and beyond. ESA Research Network 32 – Political Sociology 2nd Midterm Conference. Italy, Milan, 30 November – 1 December, 2012.

Tolerance toward other Nations and Groups among Hungarian Youth. (Re)integration and Development Issues in Multicultural and Border Regions – International Conference. Slovenia, Portorož, September 22–24, 2011.

Politika és politikusok, hatalom és demokrácia a fiatalok szemével. METSZÉSPONTOK – INTERSECTIONS nemzetközi társadalomtudományi konferencia. Pécs, 2010. november 9–10.

Intolerancia, konfliktus, érdektelenség. A Magyar Szociológiai Társaság Konfliktus és társadalmi innováció című konferenciája. Budapest, 2010. november 5–7.

Fiatalok politikai szocializációja. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék valamint a Szociológia Tanszék 20 ÉVES JUBILEUMI KONFERENCIÁJA. Pécs, 2010. október 15–16.

Bognár Adrienn – Ragadics Tamás: Rural Communities in Hungary: Youth and Local Communities in the small Settlements of South-Transdanubian Region. European Countryside under Globalization - 2nd Moravian Conference on Rural Research. Czech Republic, Brno, August 30 – September 3, 2010.

Fiatalok demokráciaképe, politikai szocializációjuk egyes jellegzetességei. Válság – Választás – Demokrácia konferencia. A Magyar Politikatudományi Társaság XVI. Vándorgyűlése. Szeged, 2010. június 18–19.

Együttműködés és közösségekben való részvétel a fiatalok körében. Együttműködés és /vagy versengés. Interdiszciplináris konferencia. Pécs, 2009. december 3–4.

Előítéletesség a fiatalok körében. VÁLTOZÓ TÁRSADALOM – VÁLTOZÓ FELSŐOKTATÁS nemzetközi konferencia. Pécs, 2009. november 10.

The youth participation purpose in common events. University Network of Capitals of Culture (UNeECC) Annual Conference. Lithuania, Vilnius 22–23 October 2009.

A középiskolások politikai, társadalmi aktivitása. MIT GONDOLNAK A KÖZÉPISKOLÁSOK A DEMOKRÁCIÁRÓL? Konferencia és sajtótájékoztató az „Iskola és társadalom 2008” kutatásról. Budapest, 2009. január 29.